

Cserniczkó István

Kell egy csapat!

Gondolataim a magyar külpolitikai stratégia kapcsán

A Külügyminisztérium új külpolitikai stratégiájának kialakítása apropóján kibontakozott szakértői párbeszéd és értelmiségi vita jó alkalmat kínál arra, hogy az érintettek mind Magyarországon, mind pedig - az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete felkérései révén - a határokon túl átgondolják és megfogalmazzák, mire koncentráljon a Magyar Köztársaság az *Európai Unió - Magyarország - kisebbségi magyar nemzetrészek - többségi államok és társadalmak* relációban a hatékony külpolitika területén és érdekében. A Külügyminisztérium megbízása alapján készülő tanulmányok elméleti (pl. a nemzetfogalom értelmezése, átalakulása) és gyakorlati (pl. intézményfejlesztés, kisebbségi sajtó- és oktatáspolitikai) kérdéseket egyaránt felvetnek, s - nagyon helyesen - végre nem általánosságban, hanem számos (nemzetpolitikai, külpolitikai, gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai, biztonságpolitikai, népesedéspolitikai stb.) megközelítésekben, régióként és közösségenként differenciáltan elemzik a kérdést, és nem hagyják (mert jellegéből adódóan nem is hagyhatják) figyelmen kívül a probléma érzelmi és szimbolikus vonatkozásait, valamint kül-, bel-, aktuál- és pártpolitikai vetületeit sem.

Véleményem szerint a Magyar Köztársaság új alapokra helyezett külpolitikai stratégiájának vitája előtt azonban abban kell(ene/kellett volna) széleskörű konszenzusra jutni, hogy ezt a most formálódó külpolitikát milyen célok mentén és érdekében kell kifejteni. Mert jó esetben nincs általában vett, öncélú, csak a politizálás érdekében kialakított politikai stratégia. A politika normális esetben valamilyen kidolgozott, reálisan megfogalmazott rövid, közép- és hosszú távú célok és érdekek elérésére kidolgozott, összehangolt cselekvési program. Ahhoz tehát, hogy valóban legyen magyar külpolitikai stratégia, azokban a központi elvekben, nemzeti érdekekben és elérendő célokban volna szükséges széleskörű konszenzusra jutnia a magyar elit(ek)nek, amelyeket a témához készített több elemzés is „*nemzeti minimum*”-ként említ. Azt is megjegyzi azonban az elemzők, hogy számos objektív és szubjektív ok miatt, illetve elsősorban a magyarországi és szinte valamennyi határon túli magyar közösség mély belső politikai törésvonalai következtében, a mai körülmények között nem sok esély mutatkozik ennek a nemzeti minimumnak a megalkotására.

Annál is inkább nehéznek mutatkozik egyfajta nemzeti, nemzetpolitikai minimumprogram kialakítása, mert:

a) máig nem tisztázott Magyarország és a határon túli magyar közösségek egymáshoz való viszonya, s a belpolitikai (pártpolitikai) vonatkozások miatt a rendezésre a közeljövőben sincs reális esély;

b) a magyarországi és a kisebbségi magyar közösségek elitjeinek érdekei akár ellentétesek is lehetnek egy-egy konkrét esetben;

c) sokkal könnyebb egy-egy kormányhoz, kormányzati ciklushoz vagy választási kampányhoz kapcsolódó „politikai stratégiában” gondolkodni, mintsem alapos előkészítő elemzések alapján kormányokon és választási ciklusokon átívelő olyan valódi célokban és feladatokban megegyezni, melyek nem kecsegtetnek rövid vagy középtávon szavazatokra konvertálható politikai tőkével;

d) de hogy ne kizárólag a politikusokat kárhoztassuk: ahhoz, hogy le-rakhassuk a nemzetpolitikai alapokat, szükséges a gazdasági, kulturális, nyelvi, oktatási, politikai stb. részrendszereknek és ezek összefüggéseinek tanulmányozása, elemzése; olyan elemzésekre van szükség, amelyek nemzetközi és össznemzeti kontextusba ágyazva adnak képet a magyar nemzet egészének, illetőleg egyes társadalmi rétegeinek, érdekcsoportjainak valós helyzetéről, illetőleg igényeiről, céljairól és lehetőségeiről.

Mindaddig, amíg nem tudjuk tisztázni, hogyan is állunk magyar-magyar viszonylatban; ameddig a pártpolitikai érdekek felülírnak mindenfajta konszenzusra törekvési szándékot; míg a politika nem határozza el magát a civil, szakmai és tudományos szféra bevonására a stratégiaalkotást megelőző elemzések elkészítésébe és megvitatásába, csak erős szkepticizmussal, ám a sikernek őszintén szurkolva közelíthetek az ehhez hasonló kezdeményezésekhez. Vagyis a jelen körülmények között nagyjából olyan a viszonyom a formálódó és új magyar(országi) külpolitikai stratégiához, mint a magyar(országi) labdarúgáshoz: gyógyíthatatlan futbalszurkoló lévén minden idény előtt nagy reményekkel várom a mérkőzéseket, miközben előre sejtem, hogy az eddigi eredmények és a helyzet ismeretében már a tisztas helytállásnak, a hajtásnak, a küzdelemnek és a részeredményeknek is örülni fogok.

Arról is naivitás lenne megfeledkezni ugyanakkor, hogy sokkal könnyebb egy állami külpolitikai stratégia megalkotása, mint egy olyan külpolitikai irányvonalnak a kidolgozása, amely egyszerre van tekintettel:

a) Magyarországnak mint államnak és (nemzetiségtől függetlenül, azaz a magyarországi kisebbségeket is beleértve) valamennyi polgárának az érdekeire;

b) a Magyar Köztársaság Európai Unió tagóságából eredő kötelezettségeire és mozgásterére;

c) Magyarországnak a szomszédos államokkal fenntartandó jószomszédi viszonyára;

d) az egymástól nagyon eltérő helyzetben lévő, belülről számos szempontból tagolt kisebbségi magyar közösségek igényeire;

e) az emigráns magyar közösségekre;

f) és hogy a külpolitikai stratégia elemeit finanszírozni is lehessen: Magyarország gazdasági teljesítőképességére.

És akkor még nem is szóltunk arról, hogy a jó nemzetpolitikából eredő külpolitikának mennyi vonatkozási, szerteágazási pontja van: gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai, népesedéspolitikai, nyelvpolitikai, kisebbségpolitikai, szomszédásgpolitikai, biztonságpolitikai stb., melyeket közel húsz év elteltével végre össze kellene hangolni ahhoz, hogy valóban sikeres lehessen ez a bizonyos új külpolitikai stratégia.

Minthogy Szarka László igazgató úr levelében arra kért fel, hogy az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetében készült négy tanulmány kapcsán az intézményfejlesztésre koncentrálni írjam meg véleményemet és javaslataimat, az alábbiakban erre a kérdéskörre koncentrálok.

Semmilyen politika nem lehet eredményes intézményi háttér nélkül. Ahhoz, hogy a hatékony külpolitika milyen infrastrukturális háttérapparátust és intézményrendszert igényel, nálam sokan sokkal jobban értenek, így ezen vonatkozásokkal nem foglalkozom. Az alábbiakban elsősorban arra térek ki, hogy a Magyarország legnagyobb szomszédos államában, Ukrajnában élő kárpátaljai magyar közösség intézményei szerintem hogyan jelenhetnek meg a magyar külpolitikai stratégiában.

Normális esetben egy intézményhálózat létrehozása, működtetése, fenntartása és fejlesztése nem öncél, hanem az intézmények (akár a politikai struktúrához tartozó pártokról, képviselői csoportokról, akár oktatási vagy kulturális intézményekről, gazdasági egységekről legyen szó) a nemzetpolitikai elgondolásokhoz jól illeszkedő társadalmi (nemzeti) célok és feladatok szolgálatában állnak. Véleményem szerint, ha a magyarság intézményeiről és ezek politikában betöltött helyéről, feladatairól folytatunk vitát, ismét vissza kell kanyarodnunk oda, ahonnan elindultunk: a nemzeti minimum programjához. Ahhoz, hogy meghatározzuk: milyen célok érdekében állítunk fel és működtetünk intézményeket, ezek milyen szellemiségben, milyen célokat szolgálnak és kiknek az érdekeit képviselik, jelenítik meg, illetve ezt hogyan, milyen eszközökkel teszik. Amíg ugyanis nincsenek célok, megfogalmazott érdekek, addig az intézményi rendszer nem működhet

szerves egészként; az egyes intézmények csak szigetszerűen elhelyezkedő bázisok (hangzatosabb metaforával: magányos végvárok), amelyeknek jelentős szerepük, kisugárzásuk lehet, ám semmiképpen sem működhetnek eredményesen egy alapkoncepció mentén. Így fennáll a veszélye annak, hogy az egyes intézmények, sőt akár egész intézményrendszerek, intézményi struktúrák válnak öncélúvá, saját magukat fenntartóvá és reprodukálóvá, kisebb-nagyobb érdekszférákat kiszolgálókká, miközben a valóban jelentős feladatok elvégzésére nem jut pénz, idő és energia.

A határon túli magyar kisebbségi közösségek abban érdekeltek, hogy olyan intézményi struktúrát építsenek ki, amely minél teljesebb, illetőleg amely által a lehető legnagyobb mértékben érvényesíthetik saját céljaikat és érdekeiket. Ez voltaképpen azt jelentheti elméletileg, hogy akár párhuzamos intézményrendszerek is kialakulhatnak a magyarok által jelentős számban lakott régiókban: egy teljes állami intézményrendszer, illetőleg ennek magyar (magyar érdekeket képviselő) alternatívája. A gyakorlatban ez a kulturális öngazgatás, autonómia: a kisebbségi közösség saját intézményrendszerrel rendelkezik, melyet (bizonyos elengedhetetlen mértékű állami kontroll mellett) saját céljainak, igényeinek megfelelően működtet.

Ukrajnában – de Ausztriát és Romániát kivéve tulajdonképpen Magyarország valamennyi szomszédos államában – a rendszerváltást követően nemcsak a kisebbségek (s köztük a magyar is), hanem a többségi társadalom is új, számára valamilyen mértékben szokatlan pozícióba került. Egyesek szerint például Ukrajnában a Szovjetunió széthullását követően egyfajta „etnikai reneszánsz” megy végbe,¹ míg mások úgy vélik, hogy Ukrajna most lépett a nemzetté válás, a nemzetállam kiépítésének korszakába;² ismét má-

-
- 1 Lásd például: Maryna, V. V. (Марина, В. В.): Етнокультурний ренесанс румынов Закарпаття. [A kárpátaljai románok etnokulturális reneszánsza] In *Матеріали науково-практичної конференції “Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті*. УжДУ, Ужгород, 1997, 110–115.; Yevtuch, V. (Євтух В.): Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства. [Az ukrán társadalom etnonemzeti fejlődésének tendenciái] *Štúdie a Články* 2001/3. (<http://www.saske.sk/cas/3-2001/jevtuch.html>); Yevtuch, V. (Євтух В.): Етнополітичний ренесанс в Україні: поняття, структура, наслідки. [Etnopolitikai reneszánsz Ukrajnában: mibenléte, szerkezet, következményei] In *Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій*. Київ, 2004.
 - 2 Vö. például: Riabcuk, M. (Рябчук М.): *Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націєтворення*. [Kis-Oroszországtól Ukrajnáig. A késésben lévő nemzetépítés paradoxonjai] Критика, Київ, 2000.; Kuzio, Taras: ‘Nationalizing States’ or Nation-building? A Review of the Theoretical Literature and Empirical Evidence. *Nations and Nationalism*, v. 7, part 2, April 2001.

sok úgy látják, hogy az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna posztkoloniális helyzetben van, az egykori gyarmati rendszer minden következményével együtt.³ Akármelyik verziót (vagy bármilyen más elképzelést) fogadjuk is el, abban megegyezhetünk, hogy Ukrajnában mindez:

a) a saját nyelv minél szélesebb funkciókban való használatára vonatkozó igényeknek és a nemzeti identitásnak az erőltetett szovjet identitással szembeni explicit kinyilvánításában;

b) nemzetiségi alapon szerveződő civil, szakmai és politikai szervezetek alapításában;

c) az etnikai kultúra és hagyományok tudatos felélesztésében;

d) saját nyelven oktató iskolák létrehozásában vagy a már meglévő oktatási rendszer erősítésében, fejlesztésében;

e) a nemzetiségi nyelven megjelenő újságok, folyóiratok, a kisebbség nyelvén sugárzott rádió- és televízió műsorok számának növekedésében nyilvánult meg.

A többségi ukrán nemzet és a jelentősebb ukrán kisebbségek körében ez a folyamat egyszerre, párhuzamosan zajlott/zajlik. Vagyis mind a többség, mind pedig (az oroszok kivételével) szinte valamennyi kisebbségi közösség egyfajta saját kis külön bejáratú nemzetállamot, nemzeti intézményrendszert épít, kisebb-nagyobb sikerekkel, kudarccal, saját erőforrásaihoz, lehetőségeihez, igényeihez igazított mértékben és fordulatszámon. Ezekben a törekvésekben központi, szimbolikus szerep jut a nemzeti nyelvnek és kultúrának, a védelemre, erősítésre szoruló nemzeti öntudatnak.

Mindezen építkezés során megfigyelhető, hogy a nemzeti irányultságú többségi elit és (ismét csak az oroszok kivételével) a kisebbségek szándékai, céljai számos vonatkozásban hasonlóak. Ugyanakkor azonban a mindennapok gyakorlatában kiderül, hogy nem lehet párhuzamosan építkezni: az érdekek nemcsak átfedik, hanem gyakran keresztezik is egymást. Azaz: annak ellenére, hogy a többségi ukrán nemzetállam-építés elsősorban az egykori „gyarmatosítók”, az oroszok ellenében folyik, illetve hogy az ukrán nemzet-építés, az ukrán identitás megfogalmazása nyilvánvalóan az oroszokkal szemben történik, az ukrán nyelv, kultúra és identitás állami politika rangjára emelt terjesztése és terjeszkedése a máig erős pozíciókkal bíró oroszokat jóval kevésbé érinti érzékenyen, mint más kisebbségi közösségeket.

Amikor tehát a nemzetpolitikai diskurzusban vagy akár a formálódó új magyar külpolitikai irányvonalban keressük a kárpátaljai magyar intézmé-

3 Lásd pl.: Masenko, L. (Масенко Л.): *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. [Language and Society: a Postcolonial Dimension.] KM Academia, Kyiv, 2004.

nyek helyét, feladatait, akkor a fent említett tényezők mellett az ukrainai társadalmi és politikai helyzet ezen sajátos vonásait is figyelembe kell vennünk.

S még mielőtt azt képzelnénk, hogy ezzel már el is jutottunk végre a kárpátaljai magyar intézményrendszer konkrét helyzetéhez, idézzük emlékeztünkbe, hogy mindeddig szinte szó sem esett a helyi, regionális többségi, illetőleg a lokális magyar politikai és gazdasági elit(ek) egymást gyakran átfedő, néha kiegészítő, általában azonban keresztező céljairól és érdekeiről.

Ha valaki azt a kérdést szegezné nekem, hogy véleményem szerint milyen célokat, feladatokat kell (kellene) ellátnia a kárpátaljai magyar nemzet-rész intézményi struktúrájának, az alábbi választ adnám, kiemelve, hogy mivel nem vagyok sem politikus, sem politikai elemző, saját magánvéleményemet fogalmazom meg.

A kárpátaljai magyarság mint közösség abban érdekelt, hogy magyar-ként: nyelvét, identitását és kultúráját megtartva élhessen szülőföldjén úgy, hogy életkörülményeit, jogait, lehetőségeit tekintve semmilyen téren se legyen hátrányban sem a többségi nemzethez, sem pedig más magyar nemzetrészekhez viszonyítva. Ahhoz, hogy ez a cél megvalósulhasson, hosszú évtizedek örökségét és beidegződéseit (is) szükséges megváltoztatni.

Mindehhez az szükséges, hogy:

a) legyen közösségi akarat a magyar nyelv, kultúra, azonosságtudat fenntartására és továbbörökítésére;

b) legyenek meg az ehhez szükséges jogok, illetve

c) a jogérvényesítéshez szükséges gazdasági erőforrások, továbbá

d) az ezt használni és megjeleníteni képes politikai érdekképviselőt.

Az összes szempont közül véleményem szerint az elsődleges, a legfontosabb az, hogy legyen közösségi akarat ahhoz, hogy megmaradjon a magyar közösség Kárpátalján, illetve hogy ez a közösség képes legyen saját érdekeinek megjelenítésére. Ehhez pedig elsősorban az oktatási intézményrendszer teljes egészésként való működésére van szükség.

Nemcsak arra gondolok, hogy legyenek óvodák, általános és középiskolák, szakmunkásképzők, felsőoktatási intézmények és felnőttképzési központok. Az szükséges, hogy ez az intézményrendszer összehangoltan, rendszerként működhessen, és rejtett tantervei révén olyan értékeket közvetítsen, amelyek a fenti célok elérését segítik. Ahhoz viszont, hogy a kárpátaljai magyar közösség oktatási struktúrája ilyen legyen, egyfajta önállóság szükségeltetik. Az, hogy az egész szerkezetben, annak minden láncszemében meglegyenek a megfelelő tárgyi és szellemi feltételek a munkához; hogy a

tantervek, tankönyvek, módszertani útmutatók és a pedagógusképzésben közvetített irányelvek is a fenti céloknak megfelelők legyenek.

Miközben azonban olyan oktatási struktúrát építünk, amely a lehető legnagyobb önállóságot élvezzi, nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy az iskolarendszerből kikerülőknél nemcsak a „kis magyar világban”, hanem az adott régióban (Kárpátalja), az országban (Ukrajna), sőt ennél tágabb kontextusban is meg kell állniuk a helyüket. Ez azt jelenti, hogy nem „szabadulhatunk meg” teljesen az állami kontrolltól, ha azt akarjuk, hogy az állam és főleg a munkaerőpiac elismerje a kiadott bizonyítványokat, okleveleket, diplomákat.

A képzés tartalmát is úgy kell megszerkeszteni, hogy – a fent említett nemzeti célok mellett – a képzésekben résztvevők piacképes, a kor követelményeinek megfelelő elméleti és főként gyakorlati oktatásban részesüljenek. E tekintetben kiemelt figyelmet kell fordítani a munkaerőpiacon jól konvertálható nyelvi és informatikai képzésre. Számítástechnikai alapismeretek nélkül ma már nehezen képzelhető el sikeres személy; az érvényesüléshez, a minél kedvezőbb munkaerő-piaci pozíciókhoz pedig ugyancsak elengedhetetlen az, hogy az anyanyelv minél szélesebb regiszterkészletei mellett az iskolarendszerből kikerülők elsajátítsák az államnyelvet (az ukránt), valamint (legalább) egy világnyelvet is.

Illetőleg: miközben azon dolgozunk, hogy minél inkább autonóm legyen az intézményrendszerünk, nem szabad abba a hibába esnünk, hogy állami feladatokat vállalunk át. Ahol lehetséges, meg kell őrizni azt a rendszert, hogy az állam fenntartja, működteti az óvodákat, iskolákat, és csak ott kell átvenni ezeket a feladatokat, ahol ez mindenképpen szükséges; illetőleg az intézmények fejlesztéséhez, szakmai és módszertani feltételrendszerének javításához, valamint a nevelők, pedagógusok, oktatók továbbképzéséhez, szakmai fejlődésének elősegítéséhez kell hangsúlyosan hozzájárulnunk. Az állam „benntartása” a magyar közösség intézményeinek fenntartásában többek között azért is feltétlenül szükséges, mert más források esetleg kiegészíthetik, de semmiképpen sem pótolhatják azokat az összegeket, amelyek ennek a struktúrának a mindennapi működtetéséhez, folyamatos fejlesztéséhez szükségesek.

Többek között a behatárolt források, valamint érdekérvényesítő hatékonyságunk megőrzése miatt és érdekében egész egyszerűen nem engedhetjük meg magunknak, hogy fölöslegesen vállaljunk át állami feladatokat, illetve hogy az állammal párhuzamos, minél teljesebb magyar intézményrendszeren belül további párhuzamos magyar intézményi struktúrákat építsünk ki és tartunk fenn, melyek pártpolitikai táborok szerint, az adott közösség belső törés-

vonalai mentén szerveződnek. Az természetes, hogy a kárpátaljai magyar közösség minden politikai ereje saját sajtóorgánum(ok)ra tart igényt. Az azonban felfoghatatlan, hogyan szerezhet magyar kormányzati támogatást, erős erkölcsi és anyagi hátszelet egy-egy olyan kezdeményezés, amely már meglévő intézményi struktúrák klónjait, hasonmásait, párhuzamosan épülő alteregőit kívánja létrehozni és a magyar költségvetésből finanszíroztatni.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy igazi nemzetpolitikai feladat a határon túli magyar intézményi struktúra szélesítése, fenntartása és fejlesztése. Olyan kényes egyensúlyozási feladat, amely nagy körültekintést, alapos megfontolásokat igényel, és amelyet csak és kizárólag akkor végezhetünk sikeresen, ha az alapvető érdekekben, célokban és feladatokban meg tudunk egyezni. És akkor el lehet kezdeni azokon a finom politikai technikákon, mechanizmusokon dolgozni, amelyek ahhoz szükségesek, hogy mindezt meg tudjuk valósítani. Mert véleményem szerint sikeres külpolitikai stratégia csak mindezt követően, egy egészséges nemzetpolitikai koncepcióra építve létezhet.

Csak remélni tudom, hogy ez a kezdeményezés egy kis lépés lehet ezen az úton.

Addig is, míg lesz magyar nemzetpolitika, amíg lesz végre nemzeti minimum, a külvárosi salakos kispályán még néhanap labdába rúgó szurkolóként szentül hiszem, hogy a szurkolói bekiabálások a nagy pályán játszókhoz is eljutnak, s ha más hasznuk nem is lesz, legalább a biztatást, a szurkolást érzik „a fiúk”, és elkezdnek a csapatjátékra koncentrálni néha egymásnak is passzolni; röviden szólva: csapatként viselkedni.⁴

Mert már rég megmondta Minarik Ede: „Kell egy csapat!”

4 Amikor az ukrán labdarúgó-válogatott első hivatalos nemzetközi mérkőzését játszotta a magyar nemzeti tizenegy ellenében a kárpátaljai Ungváron, a magyar csapat még simán nyert 3-1 arányban. Az azóta eltelt kb. másfél évtizedben az ukrán futball megsze a magyar elé került. Nehogy így járjunk a nemzetpolitikával is! Intő jel lehet, hogy az ukránok már kidolgozták saját állami nemzetpolitikájuk és nyelvpolitikájuk koncepciójának tervezetét.

Концепція державної етнополітики України (<http://www.unepd.kiev.ua/ucipr/ukr/concept/c01.php?prn=1>) / Concept of National Ethnic Policy of Ukraine (<http://www.unepd.kiev.ua/ucipr/eng/concept/c01.php?prn=1>); Концепція державної мовної політики в Україні [The Concept of State Language Politics in Ukraine]. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. <http://www.kharkivoda.gov.ua/politika/show.php?page=6386>.